

припускає використання системного підходу до вивчення явищ, пов'язаних з формуванням і розвитком регіонального ринку житлового будівництва, що дозволяє добитися високої конкретності аналізу, розкриття сутності регіонального ринку житлового будівництва, комплексно охарактеризувати процеси формування і розвитку даного ринку на різних економічних рівнях і за різних умов.

1. Данилишин Б.М., Чернюк Л. Г., Горська О.В., Фашевський М.І., Антоньєва Л.С. Продуктивні сили економічних районів України. – К.: Нічлава, 2000. – 517 с.
2. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. В.М.Гесця. – К.: Фенікс, 2003. – 1008 с.
3. Манцевич Ю.М. Житло: проблеми та перспективи. – К.: Профі, 2004. – 360 с.
4. Некрасов Н.Н. Региональная экономика. – М., 1978. – 289 с.
5. Эклунд К. Эффективная экономика. – М., 1991. – 345 с.
6. Лазарова Л. Особенности подхода к жилищной политике // Экономист. – 2005. – №10. – С.14-17.

Отримано 26.04.2010

УДК 332.1

Л.О.МАРЧЕНКО

Донецький державний університет управління

ОЦІНКА СТАНУ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: СИСТЕМНИЙ ПІДХІД

Теоретично обґрунтовано необхідність використання системного підходу до формування методики комплексної оцінки регіонального розвитку. Розкрито сутність понять «регіон» і «регіональний розвиток», досліджено основні характеристики регіону як системи. Визначено основні недоліки існуючої методики оцінки розвитку регіону, надано рекомендації щодо їхнього подолання.

Теоретически обоснована необходимость использования системного подхода при формировании методики комплексной оценки регионального развития. Раскрыта сущность понятий «регион» и «региональное развитие», исследованы основные характеристики региона как системы. Определены основные недостатки существующей методики оценки развития региона, представлены рекомендации по их преодолению.

In this article the necessity of the systematic approach application to the development of the methodology of the local development assessment is being substantiated. The essence of the terms 'region' and 'regional development' is being considered, the main characteristics of a region as a system are being investigated. The main drawbacks of local development assessment methodology are being defined and recommendations on this issue are being provided.

Ключові слова: регіон, регіональний розвиток, системний підхід.

Сучасний етап розвитку економіки України, який характеризується становленням економічної системи, заснованої на ринкових відносинах, розставляє нові акценти у питаннях регіонального розвитку. Поширення тенденцій децентралізації державного управління сприяє

набуттю регіонами більшої політичної й економічної самостійності, але і водночас піднімає проблеми самовизначення регіонів у загальнодержавній системі відтворення. За таких умов вирішального значення набуває необхідність використання стратегічного підходу до управління регіональною економікою, який дозволяє визначити основні пріоритетні напрямки її розвитку з урахуванням унікальних природних, соціально-економічних, історичних, культурних та інших особливостей регіону. Оскільки на сьогоднішній день стан регіональної системи України характеризується посиленням міжрегіональної диференціації, збільшенням кількості регіонів, нездатних самостійно вирішувати власні соціально-економічні проблеми, необхідним є використання індивідуального підходу до стратегічного планування розвитку регіонів, заснованого на глибинному аналізі та розумінні їхніх внутрішніх економічних особливостей. У зв'язку з цим проблема економічної оцінки регіонального розвитку постає як ніколи актуальною для країни. Саме адекватна комплексна оцінка соціально-економічного стану регіону, а також ґрунтовний аналіз факторів, що його обумовлюють, є ключовими етапами створення ефективної й успішної регіональної стратегії, спрямованої на забезпечення комплексного розвитку і максимального розкриття потенціалу кожного регіону, що, в свою чергу, зумовлює створення повноцінного середовища для життєдіяльності людини на всій території України, а також забезпечення нового рівня ефективності й конкурентоспроможності державної економіки.

Дослідженню проблем регіонального розвитку присвячено чимало наукових робіт як вітчизняних, так і закордонних вчених і практиків. Сучасні науковці приділяють багато уваги вивченню питань регіональної політики, соціально-економічного розвитку регіонів і регіональної асиметрії. Зокрема, вітчизняні науковці З.Варналій, М.Долішній [1, 2] та ін. присвячують свої роботи дослідженню проблем державного управління регіональною економікою, розкриваючи стратегічні пріоритети і механізми реалізації державного регулювання регіонального розвитку України. У свою чергу, теоретичне обґрунтування стратегій економічного розвитку регіонів і методологічні аспекти управління їхніми ресурсами розвитку висвітлюють у своїх дослідженнях В.Биковський, В.Відяпін, О.Гаврилов, Б.Герасимов, О.Гранберг, М.Некрасов, М.Степанов, І.Челноков [3-6]. Крім того, важливу роль у питаннях вивчення теоретичних основ розробки регіонального аналізу і методичних підходів оцінки соціально-економічного розвитку регіонів відіграють праці Т.Стеценко, Д.Стеченка [7-8] та ін.

Слід зазначити, що, незважаючи на багатостороннє вивчення науковцями основних питань регіонального розвитку, проблеми саме оці-

нки рівня економічного розвитку не отримали достатнього висвітлення у науковій літературі. Більшість авторів у своїх роботах зосереджують увагу на дослідженнях й оцінці окремих аспектів регіональної економіки (фінансової стійкості і самостійності регіонів, конкурентоспроможності, інвестиційної привабливості). Проте, при цьому проблема створення єдиної ефективної системи економічних показників, які б комплексно характеризували рівень розвитку регіональної економіки на основі системного підходу, досі залишається невирішеною.

Саме тому метою даної роботи є теоретичне обґрунтування необхідності використання системного підходу до оцінки економічного розвитку регіону.

Сучасний погляд на ринкові відносини з притаманними ним тенденціями інтенсифікації міжрегіонального обміну, посилення глобалізації виробничих, торгівельних, фінансових, інформаційних зв'язків у міжнародних масштабах вимагають вивчення регіональної економіки з позицій системного підходу. Адже саме цілісне і комплексне дослідження регіону як економічної системи з характерними структурою, внутрішніми і зовнішніми зв'язками, закономірностями і проблемами розвитку, а також певною сукупністю відтворювальних процесів, робить можливим визначення місця регіону в новій складній системі суспільно-економічних відносин.

Зважаючи на те, що поняття «регіон» є ключовим в системі вчень про регіональний розвиток, вважаємо за доцільне конкретизувати його визначення для даного дослідження. У процесі аналізу наукових робіт з даної тематики було визначено, що на даний момент як закордонні, так і вітчизняні науковці та практики не дійшли згоди стосовно визначення цього поняття й обґрунтування його сутності. Зокрема, треба зазначити, що в сучасних наукових джерелах під поняттям «регіон» розуміються абсолютно різноманітні за масштабами просторові системи – від груп держав, до невеликих за площею адміністративно-територіальних одиниць. Існування певних розбіжностей у визначенні такої наукової категорії, як «регіон» пояснюється її багатофункціональністю і багатоаспектністю, що призводить до появи великої кількості критеріїв і підходів до її вивчення.

Зокрема, низка дослідників, серед яких вітчизняні і закордонні науковці О.Богоград, О.Гранберг, В.Падалка, М.Підмогильний, О.Тевелєв [6, 10] та ін., приділяючи більше уваги територіальному аспекту організації регіону, розглядають його як певну територію, яка відрізняється від інших територій за рядом ознак і характеризується цілісністю і взаємопов'язаністю її складових елементів.

У свою чергу, з позицій дослідження регіону як суто економічної

системи М.Дорогов визначає регіон як «господарчу систему, в межах якої розвивається система зв'язків і залежностей між підприємствами й організаціями» [11].

У рамках трактування регіону з точки зору системного підходу особливої уваги заслуговує визначення О.Гранберга: «Регіон – це цілісна система з власною структурою, функціями, зв'язками із зовнішнім середовищем, історією, культурою й умовами життя населення» [6].

Треба зауважити, що сучасні пошуки вичерпного визначення поняття «регіон» ускладнюються існуванням певних протиріч з цього питання в українському законодавстві. Незважаючи на те, що ст.132 Конституції України визначено, що однією із засад, на яких ґрунтується територіальний устрій України, є соціально-економічний розвиток регіонів [12], зміст та сутність поняття «регіон» не конкретизується, натомість в Основному Законі України зазначено, що базовою адміністративно-територіальною одиницею України є область. На сьогодні в українському законодавстві, зокрема в Законі України «Про стимулювання розвитку регіонів» [13], під поняттям «регіон» розуміють території Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя.

Приймаючи до уваги вищезазначене, вважаємо за доцільне прийняти наступне визначення регіону за основне для даної роботи. Регіон – адміністративно відокремлена територія України (АРК, область, міста Київ і Севастополь), яка характеризується певними соціально-економічними і природно-географічними особливостями, набутою економічною структурою і системою розселення, а також системою факторів обмеження її виробничого потенціалу [2].

У межах державної регіональної політики регіон, як основна складова частина державного територіального устрою, виступає ключовим об'єктом державного регулювання регіонального розвитку, оскільки саме на рівні регіонального господарства вирішуються проблеми життєзабезпечення населення, а також уможливорюється реалізація повних циклів відтворення трудових, кредитно-грошових, природних, виробничих, інформаційних ресурсів і соціально-побутових послуг та ін.

З позицій системного підходу регіон як підсистема загальнодержавної економічної системи має певні ознаки й особливості. Приймаючи до уваги результати досліджень науковців з приводу цього питання, а також ідеї, закріплені Декларацією з регіоналізму у Європі [14], визначимо регіон як економічну систему, що характеризується:

- цілісністю, яка визначається певною сукупністю і співвідношенням структурних елементів системи і існуванням стійких внутрішньо-

регіональних зв'язків між ними, закономірна реалізація яких наділяє систему новими, унікальними властивостями;

- комплексністю, тобто взаємоузгодженістю і збалансованістю економічних, екологічних і соціальних аспектів функціонування господарства, раціональністю використання регіональних ресурсів і пропорційністю розвитку галузей;
- відкритістю, яка характеризується взаємопов'язаністю розвитку регіонів у межах загальної економічної системи держави, а також взаємним впливом регіональних і державної економічних систем;
- економічною і географічною самодостатністю, яка передбачає існування певного рівня забезпеченості регіону економічними і природно-географічними ресурсами, достатньої для самостійного і ефективного ведення господарства, а також забезпечення повноцінних умов для життєдіяльності людини;
- організаційною відокремленістю, представленою певною установою внутрішньою структурою;
- складністю структури і певною спеціалізацією, оскільки регіональна економіка, поєднуючи у собі велику кількість галузей і виробництв, пов'язаних між собою певним чином, як правило, не є абсолютно гармонічною за структурою. Найчастіше особливі природно-географічні й економічні фактори обумовлюють певну спеціалізацію діяльності регіонів;
- керованістю, а саме наявністю визначених політико-адміністративних органів управління.

Очевидно, що дослідження суспільного життя регіону можливе тільки за умови її структуризації, тобто виділення в її межах певних підсистем, спільне функціонування яких визначає динаміку розвитку регіональної системи. Погоджуючись у цьому питанні з [9], де регіон розглядається як «специфічна триєдність», тобто цілісне поєднання власне природного середовища, матеріального середовища (створеного людиною) і соціуму, узагальнено представимо економічну систему регіону як сукупність взаємопов'язаних підсистем: екологічної, економічної і соціальної.

Таким чином, з точки зору системного підходу всі зміни у співвідношеннях вищезазначених підсистем у рамках економічної системи регіону характеризують її розвиток. Тобто, під регіональним розвитком, у такому разі, розуміють глибинні якісні зміни у структурі регіональної економіки (її складу, зв'язків) і функціонуванні.

Оскільки розвиток регіону – багатогранний процес, вчені розглядають його з позицій достатньо різних соціальних й економічних

цілей і критеріїв, по-своєму конкретизуючи сутність і зміст структурних змін. Наприклад, за визначенням М.Долішнього, регіональний розвиток є «структурними модифікаціями виробничої та соціальної функцій регіону в процесах територіального поділу праці на ринкових принципах з метою поліпшення якості життя населення з обов'язковим врахуванням та поєднанням геополітичних, макроекономічних, загальнонаціональних, галузево-функціональних і регіональних інтересів» [2]. У свою чергу, згідно з Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2015 р. основною метою державної політики щодо регіонального розвитку є створення умов для підвищення конкурентоспроможності регіонів як основи їх динамічного розвитку, забезпечення їхнього сталого розвитку на сучасній технологічній основі, високої продуктивності виробництва та зайнятості населення, а також усунення значних міжрегіональних диспропорцій [15].

Слід зазначити, що на сьогодні цілі регіонального розвитку, закріплені державними нормативно-правовими актами, зокрема Законом України «Про стимулювання регіонального розвитку», Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2015 р., а також Концепцією державної регіональної політики, реалізуються недостатньо. Серед основних перешкод, які унеможливають забезпечення збалансованого розвитку регіонів, відзначають, у тому числі, й проблеми недостатньої розробки системи комплексної оцінки та моніторингу стану економічної системи регіону, обумовлених недосконалістю законодавчого забезпечення її впровадження, а також невизначеністю алгоритму її проведення.

Аналіз дійсних нормативно-правових актів з державного регіонального управління показав, що питання комплексної оцінки розвитку регіону є недостатньо висвітленими і конкретизованими у законодавстві України. Серед основних законодавчих документів, що визначають засади проведення економічного аналізу регіонального розвитку, відзначимо: Закон України «Про стимулювання регіонального розвитку», ст.10 якого передбачено проведення щорічного моніторингу показників розвитку регіонів, районів і міст обласного, республіканського значення в порядку, встановленому КМУ [13]; Державну стратегію регіонального розвитку на період до 2015 р., перший етап реалізації якої включає запровадження на державному і регіональному рівнях моніторингу міжрегіональної та внутрішньорегіональної диференціації, а також проведення моніторингу показників розвитку регіонів, районів і міст обласного значення для визначення депресивних територій [15].

Безпосередньо алгоритм проведення регіонального аналізу визна-

чає Порядок проведення комплексної оцінки соціально-економічного розвитку АРК, областей, міст Києва та Севастополя [16], заснований на методиці визначення рейтингової оцінки соціально-економічного розвитку регіонів за показниками наступних сфер соціально-економічної діяльності регіону: реального сектору, інвестиційної і зовнішньоекономічної діяльності, державних фінансів і фінансових результатів діяльності підприємств, соціального сектору, споживчого ринку, екології. Однак, аналіз даної методики дослідження стану розвитку регіональної економіки дозволив визначити певні недоліки у системи оцінки.

По-перше, викликає сумніви саме комплексність підходу до оцінки розвитку регіону, оскільки, незважаючи на достатньо вичерпний перелік основних сфер соціально-економічної діяльності регіону, які піддавалися аналізу, сукупність показників, що їх характеризують, не дають можливості всебічно визначити рівень розвитку регіону. Зокрема, більшість індикаторів оцінки становлять показники темпів приросту або зменшення певних величин, розрахованих у відношенні до попереднього періоду, що не дає змоги в повній мірі відстежити динаміку і характер диспропорцій у певних сферах розвитку за ряд років.

Окрім того, перелік показників, що характеризують сферу соціального сектору, не передбачає аналіз таких категорій, як якість і культура життя населення, адже позитивна динаміка соціально-економічного розвитку регіону можлива лише за умови підвищення якості та збагачення культури життя кожної окремої людини.

По-друге, необхідно відзначити існування у переліку певної сукупності показників (таких, як рівень оплати населення за спожиті електроенергію і газ, обсяги заборгованостей до Пенсійного Фонду), які носять суто фінансове значення і є відображенням виключно інтересів центральних органів влади щодо забезпечення отримання фінансових надходжень від окремих регіонів.

По-третє, вважаємо, що проведення аналізу на підставі результатів рейтингової оцінки, розрахунок якої здійснюється на основі підрахунку відносних відхилень показників кожного регіону від найкращих значень таких показників інших регіонів, є недостатньо виправданим. Зважаючи на те, що регіональний розвиток – це багатокритеріальний процес, його зміст для окремих регіонів може відрізнятися, що обумовлюється не тільки розходженням початкових рівнів їхнього розвитку, але й внутрішніми регіональними особливостями. Відповідно, на наш погляд, порівняння показників розвитку, скажімо, Києва і Закарпатської області є не зовсім коректним. Окрім того, рейтингова оцінка сама по собі не дає можливості отримати інформацію про будь-

які якісні зміни структури функціонування економіки у часі, а лише характеризує поточний стан розвитку економіки регіону, і, відповідно, уможливило прийняття тільки оперативних управлінських рішень органами державної і місцевої влади.

Отже, проведений аналіз існуючої системи комплексної оцінки і сукупності показників, які характеризують розвиток економіки регіону, виявив наступні проблеми:

- відсутність єдиної узгодженої сукупності індикаторів, здатних забезпечити комплексний аналіз регіонального розвитку;
- неможливість відстеження взаємного впливу показників і характеру змін зв'язків між ними;
- недосконалість і неефективність системи моніторингових спостережень за динамікою показників;
- некоректність підходів до розрахунку окремих індикаторів;
- неузгодженість єдиного підходу до використання одиниць виміру, в яких мають представлятися основні економічні індикатори;
- складність трактування результатів аналізу і подальшого їх використання в процесі прийняття управлінських рішень.

З погляду на вищезазначені недоліки існуючої методики проведення аналізу регіонального розвитку вважаємо необхідним використання системного підходу до її розробки. При цьому суттєвими, на нашу думку, є не тільки формулювання єдиної сукупності показників розвитку, але і можливість об'єднання і взаємопов'язання цих показників у єдину систему, що, у свою чергу, дозволить виявити основні фактори, та ступінь їхнього впливу на результати діяльності економіки регіону.

Таким чином, системний підхід є актуальним для оцінки розвитку регіонів, оскільки забезпечує наступні переваги:

- сталий розвиток регіонів за рахунок цілісного і системного дослідження сукупності економічної, екологічної і соціальної складових підсистем регіону в їхній взаємопов'язаності;
- взаємну порівнянність основних показників розвитку регіонів за рахунок впровадження стандартизованої й уніфікованої методології їхньої побудови;
- відповідність показників реальному рівню розвитку об'єкту, що досліджується;
- прозорість системи оцінки за рахунок доступності й визначеності трактування показників;
- можливість прийняття ефективних рішень, а також прогнозування тенденцій розвитку регіональної економічної системи.

Для того, щоб розробити ефективний механізм управління соціально-економічним розвитком регіонів, а також забезпечити успішне впровадження національної концепції регіонального розвитку з урахуванням регіональної диференціації, необхідно здійснити якісну і ґрунтовну оцінку рівня економічного розвитку кожного регіону, його унікальних особливостей і потреб, а також провести кількісний і якісний аналіз факторів, що їх обумовлюють. Серед основних шляхів вирішення цих складних завдань важливе місце належить розробці і впровадженню єдиної системи комплексної оцінки регіонального розвитку, побудованої за принципом системного підходу. Вважаємо, що з практичної точки зору такий принцип формування системи оцінки дозволить забезпечити високу ефективність державних і регіональних програм розвитку, сприятиме підвищенню конкурентоспроможності регіонів і сталості їхнього розвитку.

1. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети / За ред. З.С.Варналія. – К.: НІСД, 2007. – 820 с.
2. Долішній М.І. Регіональна політика на рубежі XX – XXI століть: нові пріоритети. – К.: Наук. думка, 2006. – 517 с.
3. Быковский В.В., Челноков И.В., Герасимов Б.И. Региональная экономика: организационно-экономический механизм управления ресурсами развития региона / Под науч. ред. Б.И.Герасимова. – Тамбов: Тамб. гос. техн. ун-т, 2002. – 112 с.
4. Региональная экономика / Под ред. В.И.Видяпина, М.В.Степанова. – М.: ИНФРА - М, 2007. – 666 с.
5. Гаврилов А.И. Региональная экономика и управление. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 239 с.
6. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики. – М.: Изд-во гос. ун-та «Высшая школа экономики», 2003. – 316 с.
7. Стеценко Т.О. Аналіз регіональної економіки. – К.: КНЕУ, 2002. – 116 с.
8. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вікар, 2002. – 374 с.
9. Петрова І.В. Проектування в соціально-культурній сфері. – К.: Український центр культурних досліджень. – 2007. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.culturalstudies.in.ua/2008_petrova_i_v_menu.php.
10. Региональная экономика: Словник-довідник / О.Д.Богоград, О.М.Тевелєв, В.М.Падалка, М.В.Підмогильний. – К.: ВІРА ІНСАЙТ, 2004. – 687 с.
11. Дорогов Н.И. Региональная экономика в системе рыночных отношений (методологические аспекты управления) // Регионы: управление и развитие. – 2007. – №4. – С.11-13.
12. Конституція України // Вісник Верховної Ради України. – 1996. – №30. – С.141.
13. Закон України про стимулювання розвитку регіонів // Вісник Верховної Ради України. – 2005. – №51. – С.548.
14. Декларація про регіоналізм у Європі. – 1996. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.a-e-r.org>.
15. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року: Постанова КМУ // Офіційний вісник України. – 2006. – №30. – С.213.
16. Про запровадження комплексної оцінки соціально-економічного розвитку АРК, областей, міст Києва і Севастополя: Постанова КМУ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.

Отримано 19.04.2010